

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ ЩОДО ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

Опалюк О. М., Ковальчук Я. Л. Особливості соціально-профілактичної роботи щодо жорстокого поводження з дітьми. У статті розглянуто особливості соціально-профілактичної роботи щодо жорстокого поводження з дітьми. Жорстоке поводження з дітьми визнано однією з найбільш розповсюджених форм порушення прав людини у світі. Без подолання цього згубного явища не можливо створити умови для повноцінного розвитку дитини, реалізації її особистості. Проблема насильства над дітьми свідчить про необхідність ретельного вивчення й розробки профілактичних заходів спрямованих на її вирішення, оскільки діти є найнезахищенішою, найуразливішою й майже повністю залежною від дорослих частиною суспільства.

Незалежно від того, в якій формі відбувається насильство, з часом його прояви стають дедалі жорстокішими. Найбільш поширеними в сімейних стосунках є психологічне насильство: грубість, приниження одне одного, а також фізичне насильство, зокрема – побиття.

Жорстоке поводження з дітьми є найбільш прихованою формою насильства, оскільки в Україні немає даних достовірної статистики про реальні його прояви. За узагальненою інформацією за II півріччя 2017 року в Україні офіційно зареєстровано близько 90 тис. звернень з питань жорстокого поводження з дітьми. За даними МВС України за жорстоке поводження з дітьми на обліку в органах внутрішніх справ знаходиться понад 80 тис. сімей. У 2018 році за невиконання батьківських обов'язків притягнуто більш ніж 8 тис. батьків. Проте зростання кількості осіб, поставлених на профілактичний облік, свідчить про зростання поінформованості населення про можливості розв'язання проблеми, а також збільшення уваги до даного явища з боку правоохоронних органів. Отже, проблема насильства над дітьми винесена з розряду приватної проблеми родини на державний рівень.

Ключові слова: насильство, сімейні стосунки, психологічне насильство, фізичне насильство, сексуальне насильство, економічне насильство. жорстоке поводження, профілактичний облік, соціально-профілактична робота.

Опалюк О. Н., Ковальчук Я. Л. Особенности социально-профилактической работы по жестокому обращению с детьми. В статье рассмотрены особенности социально-профилактической работы по жестокому обращению с детьми. Жестокое обращение с детьми признано одной из наиболее распространенных форм нарушения прав человека в мире. Без преодоления этого пагубного явления невозможно создать условия для полноценного развития ребенка, реализации его личности. Проблема насилия над детьми свидетельствует о необходимости тщательного изучения и разработки профилактических мероприятий, направленных на ее решение, поскольку дети являются самым незащищенным, уязвимой и почти полностью зависимой от взрослых частью общества.

Независимо от того, в какой форме происходит насилие, со временем его проявления становятся все более жестокими. Наиболее распространенными в семейных отношениях является психологическое насилие: грубость, унижение друг друга, а также физическое насилие, в частности - избиение.

Жестокое обращение с детьми является наиболее скрытой формой насилия, поскольку в Украине нет данных достоверной статистики о реальных его проявлениях. По обобщенной информации за II полугодие 2017 года в Украине официально зарегистрировано около 90 тыс. обращений по вопросам жестокого обращения с детьми. По данным МВД Украины за жестокое обращение с детьми на учете в органах внутренних дел находится более 80 тыс. семей. в 2018 году за невыполнение родительских обязанностей привлечено более 8 тыс. родителей. Однако увеличение количества лиц, поставленных на профилактический учет, свидетельствует о росте информированности населения о возможностях решения проблемы, а также увеличение внимания к данному явлению со стороны правоохранительных органов. Итак, проблема насилия над детьми вынесена из разряда частной проблемы семьи на государственный уровень.

Ключевые слова: насилие, семейные отношения, психологическое насилие, физическое насилие, сексуальное насилие, экономическое насилие. жестокое обращение, профилактический учет, социально-профилактическая работа.

Постановка проблеми. Соціальна і психологічна незрілість дітей ставить їх у повну залежність від дорослих. Ця залежність, а також нездатність захистити себе, робить їх особливо уразливими перед різними проявами насильства.

Не можна говорити про насильство над дитиною і відсутність батьківського піклування без врахування сімейного контексту. Сімейні взаємовідносини – найперші і найміцніші соціальні взаємовідносини, які значною мірою впливають на самооцінку дитини, її здатність до адаптації і відчуття благополуччя. Для більшості з нас сімейні впливи є позитивними і є основним джерелом виховання, в процесі якого формуються принципи соціальної взаємодії, що зберігаються потім упродовж усього життя. На інших, однак, сімейні події і переживання впливають негативно. Несприятлива атмосфера в сім'ї створює передумови для найжорстокіших форм насильства в сім'ї та суспільстві.

Для нормального розвитку дітям потрібна атмосфера піклування й уваги, в якій порівну задовольняються дві потреби: контролю і прив'язаності та детермінанти здорових стосунків між батьками і дитиною, а також детермінанти сімейних ролей, засновані на цих двох головних потребах [1].

В Конвенції ООН про права дитини зазначено, що жорстоке поводження з дітьми – це всі форми фізичного і/або емоційного поганого поводження, сексуальне насильство, відсутність піклування, торгівля чи інші форми експлуатації, що здатні призвести чи призводять до фактичної шкоди для здоров'я дитини, його виживання, розвитку чи гідності в контексті відповідальності, довіри чи влади [4].

Серед мас побутує думка, що жорстокість – це лише ті випадки, про які розповідають ЗМІ: побиття дитини до смерті, занехаяння дитини, яка помирає з голоду, не відповідає розвитку за віком; діти, яких батьки виганяють на заробітки, які самі собі шукають гроші. Але такий погляд на проблему насильства над дітьми робить непомітними інші вчинки: виховання в жаху перед ременем, регламентацію життя дитини у відповідності до поглядів батьків; сімейну лайку за будь-яку провину дитини чи висловлювання своїх бажань; вибір друзів, виду занять, школи для дітей батьками. В українському суспільстві побутує стереотип: насильство, жорстоке поводження до дітей, недбале ставлення – це проблеми виключно кризових або матеріально погано забезпечених сімей, бідних. Але проведене опитування громадської думки дає підстави для протилежних висновків – найбільш забезпечені громадяни дають найменш толерантні відповіді з цього питання.

Жорстокість може виявлятися і з боку осіб, які безпосередньо не є членами сім'ї, але пов'язані з ними певними стосунками. Це необхідно враховувати в соціально-педагогічній роботі з сім'ями.

Насильство над дітьми може бути як одномоментним, так і пролонгованим в часі, як свідомим, так і неусвідомленим з боку дорослих, батьків, вихователів. Воно може призвести до емоційного чи психічного травмування, чи навіть загибелі дитини [2].

Дитинство – це період відсутності дорослої відповідальності, узаконена залежність від турботи та економічної підтримки суспільства. Дитина є недієздатною в повному обсязі, але має всі людські права. Діти мають право на захист від жорстокого поводження, насильства різних видів і форм.

Жорстоке поводження, з точки зору порушення прав дитини, можна тлумачити як: ігнорування потреб дітей, порушення їх прав; відсутність догляду за ними (чи незадовільний догляд); ізоляція дитини, бойкот (у дитячому колективі); відсутність проявів батьківської любові, доброти, чуйності; безвідповідальність до дітей; бездіяльність батьків щодо дитини у скрутній ситуації; брутальність, глузування, неповага до гідності, особистості дитини; не враховування вікових особливостей: дитина просто не може зробити те, що вимагають від неї батьки; авторитарний стиль спілкування з дитиною; нехтування дитиною; обман дитини [4].

Аналіз останніх досліджень. Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій свідчить, що в основі насильства над дитиною лежить нерозуміння цінності дитини, відсутність системи демократичних цінностей, які визначають модель сімейного життя і родинного виховання в конкретній сім'ї.

У правовій базі України визначення насильства, яке є складовою жорстокого поводження з дітьми, представлено Законом України №2789-III "Про попередження насильства в родині" від 15.11.2001 р. У статті 1 "Визначення термінів" визначено види насильств: фізичне насильство – навмисне нанесення одним членом родини іншому побоїв, тілесних ушкоджень, що можуть привести або привели до смерті постраждалого, порушення фізичного або психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі та достоїнству. Всі дії, спрямовані на спричинення дитині фізичної шкоди, заборонені законом; сексуальне насильство – протиправне зазіхання одного члена родини на статеву недоторканність іншого члена родини, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена родини. Поняття "сексуальне насильство" містить в собі не лише звалтування, а й сексуальні домагання, непристойні пропозиції, а також будь-які образливі дії, що мають сексуальний характер; психологічне насильство – насильство,

пов'язане з дією одного члена родини на психіку іншого шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими спеціально створюється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе й може заподіюватися або заподіюється шкода психічному здоров'ю; економічне насильство – навмисне позбавлення одним членом родини іншого житла, їжі, одягу й іншого майна або засобу, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я [2].

Загальні аспекти проблеми насильства над дітьми вивчають провідні науковці Л.П. Мельник, Ж.В. Мельник, Н.М. Дідик, Т.Ф. Алексеєнко, О.Б. Безпалько, Н.Ю. Максимова, Т. В. Журавель, О. О. Кочемировська, М. Е.Ясеновська та ін.

Питання насильства над дитиною у сім'ї висвітлюються у роботах таких науковців і практиків, як Л.С. Алексєєва, Н. М. Ахтирська, К. Бабенко, А. Бондаровська, Я. Волавка, Н.І. Дмитренко, О. О. Кочемировська, Г. О. Христова, А.С. Когаловська, Н.Ю. Максимова, Р.П. Мансудов, Н. Щербак та ін.

Практичні і правові аспекти жорстокого поводження з дітьми визначають Н.Г. Агарова, Н.К. Асанова, Н.В. Гайдаренко, В.Є. Квашиш, К.Б. Левченко, І. Лисенко, Г.М. Лактіонова, І.М. Трубавіна та ін.

Варто підкреслити, що аналіз науково-педагогічної і психологічної літератури, законодавчих актів, соціальних програм, статистичних даних показав, що різні аспекти проблеми соціально-правового захисту дітей від насильства вже були предметом наукового дослідження. Але у зв'язку із прийняттям нових нормативно-правових документів та розширення кола соціальних інститутів, які займаються цією проблемою, вона потребує подальшого дослідження. Разом з тим, ця проблема має свої особливості, які необхідно вивчити і дослідити.

Формулювання мети статті. У статті розглянуто особливості соціально-профілактичної роботи щодо жорстокого поводження з дітьми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна робота в аспекті протидії жорстокому поводженню з дітьми має такі завдання: інформувати про сутність і наслідки жорстокого поводження з дітьми, відповідальність за них; показувати моделі сімейного та суспільного виховання, людських стосунків, які засновані на гуманних і демократичних засадах; роз'яснювати права членів сім'ї, вчити їх реалізовувати та захищати і на цій основі будувати власні моделі сімейного життя і сімейного

виховання; змінювати ставлення суспільства до жорстокого поводження з дітьми, активізує громадську позицію людей; сприяти самореалізації дітей і дорослих [56].

Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю, в якій є жорстоке поводження з дітьми, здійснюється за напрямками: деінституалізація дітей у прийомних сім'ях; нормалізація дітей з вадами у фізичному та розумовому розвитку в біологічних і прийомних сім'ях; громадська опіка сімей; формування усвідомленого батьківства; "укріплення" неблагополучних сімей; організація групи само- та взаємопідтримки та допомоги, діяльності фасилітаторів із сімейної просвіти; формування гендерної рівності, захист жіночих та дитячих прав у сім'ї та суспільстві; запобігання та боротьба з насильством в сім'ї; попередження і боротьба з наркоманією, палінням, алкоголізмом, проституцією, які є факторами, що провокують жорстоке поводження з дітьми; навчання членів сім'ї поведінці у кризових ситуаціях (підтримці тяжкохворих, догляду за ними, спілкуванні з ними та мікросередовищі); підтримка членів сім'ї в екстремальних ситуаціях (смерть члена родини, початок дитиною самостійного життя, випадки насильства в сім'ї, вимушена зміна місця проживання, втрата роботи членами сім'ї); народження дитини з особливими потребами; адаптація сім'ї у новому мікро- та макросередовищі; забезпечення умов для поєднання праці з сімейними обов'язками і з життєвими інтересами людини; охорона материнства та дитинства; планування сім'ї, профілактика ранніх та небажаних вагітностей; об'єднання поколінь (непрацюючих, але досвідчених пенсіонерів і молодих активних, але з недостатньою освітою і досвідом молодих осіб) [1].

Отже, ця робота спрямована: на виконання та відновлення сім'єю своїх функцій; реалізацію нею своїх прав у суспільстві та прав членів сім'ї у родині і через це – відновлення родинних стосунків, покращання стосунків з мікро- та макросередовищем; компенсацію неповної структури сім'ї та реабілітацію сім'ї, спрямування її через співпрацю до самовизначення та самореалізації; реалізацію прав людей на сім'ю і проживання в найкращих умовах для виживання, захисту і розвитку, природному середовищі та основному осередку суспільства – у сім'ї.

Враховуючи сутність і причини жорстокого поводження з дітьми, ґрунтуючись на концепції "допомоги для самопомоги" в соціальній і соціально-педагогічній роботі з означеної проблеми, треба здійснювати роботу з дітьми щодо забезпечення соціальних

умов для реалізації їх права на висловлювання власних поглядів паралельно із роботою в мікро- та макросередовищі щодо реалізації ними цього права. Жорстоке поводження з дітьми, про яке вони можуть сказати – засторога для тих, хто його здійснює. До того ж, жорстоке поводження може бути меншим, коли дитина вміє сказати про свої права та інтереси, довести їх до інших осіб. Тому важливим є почути голос дитини, її думку і на цій основі будувати роботу по забезпеченню реалізації її прав, її захисту [4].

Соціально-профілактична робота щодо жорстокого поводження з дітьми має такі форми: первинна (як загальна просвіта населення з цього явища: що воно таке, чому воно є поганим і неприйнятним. Застосовується в основному для нормальних, благополучних сімей); вторинна (де зафіксовано, чи постерігається жорстоке поводження з дітьми, членами родини, домашніми тваринами. Це цілеспрямована робота з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни ставлення до поводження з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь та навичок у дорослих та дітей, роз'яснення сутності і відповідальності за жорстоке поводження з дітьми); третинна (з тими, хто постраждав від жорстокого поводження з метою навчання самозахисту; з тими, хто здійснює таке поводження – як соціальне навчання і контроль, що є умовою збереження сім'ї, залишення батьківських прав тощо) [2].

Соціально-профілактична робота з батьками щодо жорстокого поводження з дітьми складається з: батьківської просвіти: права та потреби дітей, права та обов'язки батьків щодо дітей, особливості розвитку дітей, родинного виховання, жорстоке поводження з дітьми і насильство в сім'ї: його сутність, наслідки, відповідальність; формування толерантності, життєвих сімейних умінь і навичок (комунікативних, прийняття рішень, прогнозування, управління собою).

Формами соціально-профілактичної роботи є: лекторії; батьківські університети; батьківські збори; тренінги; соціальне інспектування сім'ї; школи батьківських почуттів; школи молодих батьків .

Одночасно необхідна соціально-профілактична робота з дітьми, змістом якої є: знання дитини про власні права у сім'ї; вміння захиститись від насильства; знання дитини про дії у кризовій ситуації; інформованість, до кого і як звертатись у подібних випадках.

Формами соціально-профілактичної роботи з дітьми є: ігри; аматорські театри; міні-лекції; перегляд відеофільмів; бесіди; розповіді; вікторини і конкурси (про права дітей) [4].

Зміст соціально-профілактичної роботи з педагогами загальних навчальних закладів в аспекті протидії жорстокому поводженню з дітьми передбачає: учительську просвіту (курси підвищення кваліфікації, семінари, вчительські конференції, методичні та педагогічні ради); про права та потреби дітей, відповідальність вчителів за дітей; взаємодію вчителя з сім'єю учня, права, обов'язки і відповідальність батьків за дітей, сутність жорстокого поводження з дітьми, насильства щодо дітей в сім'ї та школі, відповідальність за них, професійна педагогічна етика, суб'єкт-суб'єктне спілкування, взаємодія суб'єктів захисту прав дітей; формування у вчителів умінь і навичок розпізнавати і виявляти жорстоке ставлення до дітей і насильство, толерантного ставлення до дітей з різних сімей, комунікативних умінь суб'єкт-суб'єктного спілкування, майстерності управління собою і ситуацією, розв'язання конфліктів раціональним способом (тренінги, семінари, рольові та ділові ігри); усунення феномену професійного вигорання (навчання та організація правильного режиму роботи, сприяння професійного зростання, психотерапевтичні сеанси, консультації психолога, покращення психологічного клімату в колективі, створення кімнати емоційного розвантаження).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Жорстоке поводження з дітьми набуло поширення і стало глобальною проблемою. В основі жорстокого поводження з дитиною лежить нерозуміння цінності дитини, відсутність системи демократичних цінностей, які визначають модель сімейного життя і родинного виховання в конкретній сім'ї. Виділяють такі види насильства: фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, економічне насильство, насильство в сім'ї, яке має комплексний характер. Причинами виникнення жорстокого ставлення до дітей можна назвати алкоголізм одного чи обох батьків, їх незрілість, егоїзм, прагнення до розваг, відсутність прив'язаності до дитини, небажана дитина (як привід і примус до укладення шлюбу), дитина з фізичними та психічними недоліками, від якого хочуть позбавитись.

Проблема жорстокого ставлення до дітей є міждисциплінарною проблемою, яка потребує комплексних зусиль соціальних, медичних спеціалістів, психологів, юристів тощо. Про

соціальний захист дитини можна говорити у двох аспектах. У широкому розумінні соціальний захист передбачає гарантію основних прав, зафіксованих у Конвенції ООН про права дитини. У вузькому розумінні це означає створення умов для вільного розвитку духовних та фізичних сил дитини, пробудження її активності. Соціальна захищеність не має вікових рамок. Але чим менше дитина, тим більше вона потребує захисту. Жорстоке поводження з дітьми, нехтування їхніми інтересами не лише завдає непоправної шкоди їх фізичному здоров'ю, але й тягне за собою важкі психічні та соціальні наслідки. У більшості дітей-жертв насильства з'являються серйозні відхилення в психічному, фізичному розвитку, в емоційній сфері.

Основними методами соціальної роботи з дітьми можна назвати такі: соціально-психологічні, спрямовані на внутрішній світ дитини, які передбачають певну корекцію його системи цінностей і орієнтацій; соціально-педагогічні, які дають можливість підвищити освітній і інтелектуальний рівень дитини, сформувані адекватну оточуючим його умовам систему ціннісних орієнтацій і уявлень; соціально-медичні, які призначені для надання дитині своєчасної і необхідної медичної допомоги; соціально-правові, що включають в себе певні процедури і операції, які дозволяють привести процес життєдіяльності дитини відповідно до існуючих норм закону; соціально-економічні, які спрямовані на вирішення проблем матеріального благополуччя дитини; соціально-групові, що дозволяють соціальному працівникові і іншим спеціалістам вести роботу з соціальним оточенням дитини.

Перспективи подальших розвідок з цього напрямку полягають у теоретичному обґрунтуванні основних ідей і положень досліджуваної проблеми; уточненні поняття "насильство", розробці методики виявлення дітей-жертв насильства в сім'ї.

Бібліографія

1. Ахтирська, Н. М. (2010). Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування. Київ: ТОВ «К.І.С.».

2. Журавель, Т. В. (2010). Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: метод. посіб. для освітян. Київ: ТОВ «К.І.С.».

3. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: методичний посібник для освітян. За заг. ред. Безпалько О. В. (2010). Київ: ТОВ «К.І.С.».

4. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування. Ахтирська, Н. М., Кочемировська, О. О., Христова, Г. О. та ін. (2010). Київ: ТОВ «К.І.С.».

References

1. Akhtyrskaya, N. M. (2010). Consideration of cases concerning the cruel treatment of children by courts of Ukraine: analysis of legislation and practice of its application. Kyiv: LLC "KIS". [in Ukrainian].

2. Zhuravel, T. V. (2010). Prevention, detection and suppression of cases of violence and abuse of children: method. manual [for educators]. Kiev: LLC "KIS". [in Ukrainian].

3. Prevention, detection and prevention of violence and ill-treatment of children: a methodological manual for educators. For co. edit Bezpalko, O. V. (2010). Kiev: LLC "KIS.". [in Ukrainian].

4. Review of cases of ill-treatment of children by courts of Ukraine: analysis of legislation and practice of its application. Akhtyrskaya. N. M., Kochemirovskaya, O. O., Khristova G. O. and others. (2010). Kyiv: LLC "KIS". [in Ukrainian].

Opaluk O. M., Kovalchuk Y. L. Features of social and preventive work on the ill-treatment of children. The article considers the peculiarities of social and preventive work in relation to the ill-treatment of children. The brutal treatment of children is recognized as one of the most widespread forms of human rights violations in the world. Without overcoming this disastrous phenomenon it is impossible to create conditions for the full development of the child, the realization of his personality. The problem of violence against children shows the need for careful study and development of preventive measures aimed at its solution, since children are the most vulnerable, vulnerable and almost completely dependent on the adult part of society.

Regardless of the form in which violence takes place, eventually its manifestations become more and more brutal. The most widespread family relationships are psychological violence: rude, humiliating one another, as well as physical violence, in particular, beatings.

Violent child abuse is the most concealed form of violence, since Ukraine has no reliable statistics on its actual manifestations. According to the aggregated information for the 2nd half of 2017, about 90 thousand complaints about ill-treatment of children are officially registered in Ukraine. According to the Ministry of Internal Affairs of

Ukraine, for the ill-treatment of children with the registration in the bodies of internal affairs is more than 80 thousand families. In 2018, more than 8,000 parents were brought to court for failure to fulfill parental responsibilities. However, the increase in the number of people placed on preventive accounts indicates an increase in the awareness of the population about the possibilities of solving the problem, as well as increased attention to this phenomenon by law enforcement agencies. Consequently, the problem of violence against children is taken from the category of a private family problem at the state level.

Key words: violence, family relationships, psychological violence, physical violence, sexual violence, economic violence. ill-treatment, preventive maintenance, social and preventive work.

Отримано 11.03.2019

УДК 323:364(477)''18/19''

Ю. В. Сербалюк
serbaliuk@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8914-226

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ З БОКУ ВЛАДНИХ СТРУКТУР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. В УКРАЇНІ

Сербалюк Ю. В. Соціальний захист з боку владних структур у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні. Розглянуто об'єктивні причини загострення соціальних проблем у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Визначенні нові соціальні ризики в умовах ринкових відносин. Охарактеризована діяльність приказів громадської опіки на прикладі губерній Правобережної України стосовно соціального захисту населення. Вказано на обмежений характер їх допомоги, переважання закладів соціальної підтримки закритого типу, малодоступність для населення. Звернуто увагу на рівень соціального захисту і соціальної підтримки дітей-сиріт. Охарактеризована діяльність наступників приказів громадської опіки – земських установ щодо вирішення соціальних питань регіону. Виявлені форми соціального захисту населення з боку земств. Відзначені зміни у фінансуванні утримання у прийомних сім'ях дітей-сиріт щодо збільшення